

Стецик Х. М.

Національний авіаційний університет

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ СТАТУС ДІАЛЕКТИЗМІВ У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ ВАРІАНТІ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ)

У статті досліджено функціональний статус діалектизмів у західноукраїнському варіанті літературної мови на матеріалі художніх творів. Проаналізовано художню мову А. Чайковського, Б. Лепкого, О. Маковея, М. Яцюка з погляду відображення в ній діалектних елементів. Простежено особливості використання діалектних одиниць у мовленні персонажів і в мові автора творів. З'ясовано, що в художніх текстах А. Чайковського діалектизми, зафіксовані не тільки в оповіданнях з життя сучасного йому галицького села, але й в історичних повістях про козацтво, вжиті і в мовленні героїв, і в мові автора, є наслідком розвитку тогочасного мовного процесу в Галичині – існування західноукраїнського варіанта літературної мови і свідомиї орієнтації письменника на народнорозмовне джерело; їх використання не мотивоване зображенням місцевих реалій чи відтворенням усної мови персонажів. Встановлено, що природним елементом тодішньої літературної мови виступають діалектні одиниці в художніх творах Б. Лепкого. На нормативність їх, відсутність установки на сприйняття їх як стилістичного засобу, здатного виконувати певні художні функції, вказує наявність більшості з них як у мові персонажів, так і мові автора, а також і в нехудожній мові письменника. Визначено, що переважно як нормативний компонент тогочасної західноукраїнської літературної мови функціонують діалектизми у творах О. Маковея. Художнім засобом вони не виступають, оскільки використані в тих позиціях, які не передбачають реалізації такими мовними одиницями відповідних функцій. З'ясовано, що в мові художньої прози М. Яцюка також більшість діалектних одиниць є складовою і невід'ємною частиною західноукраїнського варіанта літературної мови. Діалектні слова введено в контексти, що суперечать сучасному усталеному уявленню про стилістичну функцію говіркових одиниць.

Ключові слова: західноукраїнський варіант літературної мови, діалектизм, художня мова, мовлення персонажів, мова автора.

Постановка проблеми. Питання варіантності літературної мови належить до актуальних проблем сучасної української лінгвістики. Всебічне вивчення західноукраїнського варіанта літературної мови як мовного феномену важливе для ретроспективного розуміння історії української літературної мови і перспективи розвитку й удосконалення літературних варіантних норм сучасної української мови, «це таке неунікненне завдання, що не розв'язавши його годі дійти історично вірогідних висновків про роль того чи іншого просторово-часового континууму в формуванні узвичаєних, а згодом і кодифікованих норм української літературної мови» [10, с. 12]. Без докладного аналізу тенденцій розвитку української мови на східноукраїнських і західноукраїнських землях у XIX – на початку XX ст. неможливе глибоке розуміння сучасних проблем її функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві після утвердження

незалежності нашої держави з'явилася низка праць, присвячених питанню становлення західноукраїнського варіанта літературної мови, його лексичного складу, граматичних ознак, актуалізації його елементів у сучасній українській мові [1; 6–12; 16; 17]. Для формування цілісного уявлення про специфіку цього різновиду української літературної мови важливим є з'ясування ролі в його становленні і функціонуванні місцевих говірок. Цінним джерелом для такого дослідження є мова художньої літератури, яка відображає ті процеси, що відбуваються в мові загалом.

Формулювання цілей статті. Метою нашої розвідки є проаналізувати місце і функціональний статус у західноукраїнському варіанті літературної мови діалектних елементів на матеріалі художньої мови.

Виклад основного матеріалу. Літературна мова як мовна дійсність при політичному роз'єднанні нації може бути дво- і більше варіантною,

тобто неоднорідною на всіх структурних рівнях [17, с. 169]. Державно-політична роз'єднаність українських земель у ХІХ – на початку ХХ ст. зумовила існування в цей час західноукраїнського варіанта літературної мови, який був «історично вмотивованою стадією розвитку української літературної мови нового періоду і необхідною ланкою у відновленні цілісності культуротворчих процесів на всьому українському етномовному просторі» [10, с. 522–523]. У цьому мовному утворенні поєдналися традиції мовлення української освіченої верстви, що формувалися від кінця ХVІ ст., народнорозмовне мовлення в його різноманітних діалектних виявах, а також елементи новоутворюваних соціолектів, що відображали професійне розгалуження соціалемі української мови [10, с. 522].

Характерною ознакою західноукраїнського варіанта літературної мови є відчутність у ньому місцевих говіркових елементів [3, 6], особливо наддністрянських, що «територіально становлять центр Галичини» [1, с. 24]. Діалектизми в західноукраїнському варіанті виступали компонентом писемної мови, мали статус наддіалектних явищ і становили неодмінну частину лексичної системи літературної мови, про що з усією очевидністю свідчить мовно-художня практика тогочасних західноукраїнських письменників, наприклад, А. Чайковського, М. Яцкова, Б. Лепкого, О. Маковея та ін.

Зазначимо, що в дослідженні функціонування діалектизмів у художній мові ХІХ – першої половини ХХ ст. як матеріал аналізу доцільно використовувати першодруки текстів або прижиттєві видання творів, оскільки в них максимально повно відтворено мовну систему письменника, збережено діалектні різнорівневі елементи. Як зауважує П. Гриценко, численні зміни, внесені в художній текст упорядниками, редакторами чи видавцями відповідно до чинних на час видання творів правописних кодексів, призводять до створення ілюзії чистоти тексту, відсутнього переважання «сучасних нормативних елементів» над відхиленнями від норми, нівелювання характерних для ідіолекту митця слова діалектних, народнорозмовних форм. Такі зміни, особливо ті, на якість яких автор не міг впливати (у неприжиттєвих виданнях художніх творів), дають до рук дослідника квазітекст – ірреальний стосовно процесу авторського текстотворення, зі зміщеними логіко-естетичними акцентами [2, с. 34–35].

У художній мові А. Чайковського діалектизми фіксуємо не тільки в оповіданнях з життя сучас-

ного йому галицького села, але й в історичних повістях про козацтво. Діалектизми використано, наприклад, у творі «Віддячив ся» (1913 р.), події в якому розгортаються в Лівобережній Україні, а персонажами є запорізькі козаки:

*Густий непроглядний туман заляв широкий до безкраю степ лівобережної України. Ще йно свитає. Степом їде козак-запорожець. Він ще не старий. Найбільше буде йому **трийцять** літ з роду. Запорожець молив ся завзято хочачи **прибити** в собі немиле **вражінє**, яке викликав заяць.*

*– Воно все гарно – говорив козак – коли б лише знати, в який світ завела мене нечиста сила. Годило ся б відпочити і **поснідати**. І **конєви** спочити треба. Кошовий **сердитий** буде, вилає, **коби** не що гіршого, та годі! (В., с. 27).*

Вживання діалектних форм у наведеному фрагменті тексту (закінчення –е в іменниках середнього роду (*вражінє*), флексія –*єви* в давальному відмінку іменників II відміни (*конєви*), звук *й* замість *д* у числівниках (*трийцять*), частки *йно*, *коби*), властивих багатьом говорам південно-західного наріччя, не мотивоване зображенням місцевих реалій чи відтворенням усної мови персонажів, поява їх у такому художньому творі є наслідком розвитку тогочасного мовного процесу в Галичині – існування західноукраїнського варіанта літературної мови і свідомої орієнтації письменника на народнорозмовне джерело літературної мови.

У статті «В справах нашої письменницької мови» А. Чайковського знаходимо такі його міркування щодо ролі і значення діалектів у формуванні тодішньої літературної мови, місця їх у мові художньої літератури: «Наша народня українська мова багата на різні наріччя-діялекти Ми їх не вживаємо, вважаючи те за провінціалізми, льокалізми і т. п. Та ми їх ще гаразд не розслідили й не знаємо, які мовні скарби ховаються в тих різних діялектах, які там мовні перлини, що їх тільки брати б повними пригорщами до нашої літературної мови. Нам би слідувало в тій велетенській праці розвитку письменницької мови подбати про те, щоб ті діялекти спрямувати в одне велике мовне річище Коли цього доконаємо, тоді викинемо з письменницької скарбниці всі “прийдешності”, а на їхнє місце дамо право громадянства тому всьому, що створив дух українського народу за останню тисячу літ свого розвитку» [13, с. 361]. Надаючи великого значення говорам у розвитку літературної мови, А. Чайковський вважав за доцільне створення окремого мовного журналу, у якому, крім обговорення питань письменницької мови, пропонував фіксувати діалектний

матеріал – «відшукувані вислови з наших діалектів, а навіть ... цілі статейки, оповідання тощо, писані мовою діалектів із названням місцевости, з якої цей говір взятий» [13, с. 361].

Мовно-літературна діяльність А. Чайковського – яскраве свідчення пошуків тогочасними письменниками шляхів розвитку літературної мови, орієнтації їх на територіальні діалекти як основу її формування. Мова художніх творів А. Чайковського репрезентує західноукраїнський варіант літературної мови, у якому складовою частиною і невід'ємним компонентом є діалектизми.

Діалектні одиниці як природний елемент тодішньої літературної мови використано у творах Б. Лепкого. На нормативність таких мовних елементів, відсутність установки на сприйняття їх як стилістичного засобу, здатного виконувати певні художні функції, вказує наявність більшості з них як у мові персонажів, так і мові автора, а також і в нехудожній мові письменника. Для сучасного носія мови, наприклад, доречними, художньо виправданими є говіркові одиниці в такому сегменті тексту:

– *Їдь на попівство і кажи, щоби тобі дали їсти, а коньом, як видихаються, всип зерна. Ми підемо городами. Та ще скажи в кухні, най для нас ладять вечерю, чуєш?* (с. 24).

Відображені в мові героя твору діалектні риси – закінчення *-ом* у давальному відмінку множини іменників, частка *най* – у наведеному контексті виконують художні функції, але, очевидно, діалектну належність таких мовних форм автор не усвідомлював, оскільки вживав їх і в нехудожніх текстах. Так, в історичному нарисі «Чекає нас велика річ» Б. Лепкий використовує флексію *-ом*, пор.: *Була се чиста комедія, от так, щоб людьом блахмана пустити* (с. 16). Частка *най* фіксується, наприклад, у літературознавчому дослідженні письменника «Начерк історії української літератури»: *Крім того, єї милість дядина пані має кожної неділі справляти обід, ... а колиб заїхав який гість, то най се урядить через якогось доброго слугу* (с. 193).

Здебільшого як нормативний компонент тодішньої західноукраїнської літературної мови функціонують діалектизми у творах О. Маковея. Їх вжито не тільки в мові персонажів, але й у мові автора, пор.:

Всяке черепе, скло, попіл, папери, солома, вугле, побиті миши і щурі, піре із зіджених курок, шкаралупа з яець, кости, відпадки з кухонь, подерті черевики, шматки – коротко сказати усе те, що призначене на викинене (с. 32).

Слова із закінченням *-е* в називному відмінку (*черепе, вугле, піре, викинене*), які сьогодні кваліфікуємо як діалектні, у мові прози О. Маковея художнім засобом не виступають, оскільки вони використані в тих позиціях, які не передбачають реалізації такими мовними одиницями відповідних функцій.

Як складова і невід'ємна частина західноукраїнського варіанта літературної мови вживаються діалектизми в художній мові М. Яцкова – і в мовленні персонажів, і в мові автора. Діалектні слова введено в контексти, що суперечать сучасному усталеному уявленню про стилістичну функцію говіркових одиниць. Як варіант літературної норми, автор використовує діалектні лексеми, наприклад, у такому фрагменті тексту:

Бувають в життю хвилі, коли чоловік по довгій праці і трудах, очікує з неспокоєм висліду якоїсь справи. Дрож і безсонниця мучить його, він рад би вже, аби той вислід вийшов зле, лиш би речинець минув і настав знов спокій. Врешті настав рішучий день, минула непевна година – діло скінчило ся добре, а тут замість утіхи гірка іронія обгортає чоловіка (с. 72).

Вживання лексичних говіркових одиниць *вислід* 'результат', *речинець* 'термін' в авторській мові – філософському роздумі – не зумовлене тематично і не спрямоване на досягнення спеціальних художніх завдань, їх наявність є наслідком специфіки розвитку тогочасної західноукраїнської літературної мови. Як позанормативні, діалектні, такі лексеми кваліфікуються лише з погляду сучасної української літературної мови.

Аналіз мови персонажів і мови автора у творах А. Чайковського, О. Маковея, М. Яцкова, Б. Лепкого з погляду відображення в них діалектних рис дає підстави вважати стилістично нейтральними, а отже, нормативними для західноукраїнського варіанту літературної мови такі засвідчені в обох різновидах художнього мовлення мовні одиниці:

– голосний *и* на місці *і* на початку слова: *Господар хотів цілу історію замяти, та звернути увагу гостей в ииший бік* (с. 23); *Альва перескочила несподівано на зовсім иишу тему* (с. 27);

– голосний *е* замість *о* після шиплячих: *На одні вечерниці Настя зпінилася і сіла коло Мотрі* (с. 204); *Фрайтер Полатайко випив вже шестий келішок* (с. 85);

– голосний *о* на місці *а* перед складом з наголошеним *а*: *І не минуло богато часу, як старе гніздо злетіло в пропасть і вірлята розплескали ся на скелі* (с. 99); *Знов збудили Горпину і вона знову бігала по хаті, як у горячці* (131);

– приголосний *ф* замість звукосполучення *хв*: *Дівчина затулила лице і чмихнула в фіртку* (с. 97); *Плач, як філя, пірвав її і несе з собою* (с. 138);

– приголосний *л* на місці *й* у звукосполученні *вій*: *Дай Боже здоровля! Прошу близше, най отець сідають* (с. 152); *Криса приніс овочі на деревляний, різьблений тарілці* (с. 37);

– звукосполучення *ер* на місці давнього *ър*: *Дві нори бють в тій керниченці, а в малім плесі вечірне небо* (с. 15);

– закінчення *-ови, -еви* в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду: – *Треба-б до дому – почав Кирикучка – кумови Василеви далеко, аж під ліс* (с. 8); *Його приймила до глибини тога шалена сила сьміливої думки, що на глум цілому сьвітови вирвала ся з усіх шабльонів* (с. 90); *Хлопцєви були зв'язані позад руки сирівцем* (с. 14); *Слуга виходить, а Савчиха тоди виймає свидоцтво й подає дякови* (с. 226);

– флексія *-и* в родовому, давальному і місцевому відмінках однини іменників жіночого роду, у місцевому – в іменниках чоловічого й середнього роду: *“Но, но, такої чєсти я й не ждав!”* (с. 226); *Може не дарма снівся ти мені на сивім кони, з золотим хрестом* (с. 40); *На його лиці видно було неспокій і журбу* (с. 17); *На цілій землі будять ся дрібні народи* (с. 12);

– закінчення *-е* в називному і знахідному відмінках однини іменників середнього роду: – *Щаслива! Не довго трівати ме твоє щастє* (с. 208); *У нестямі поразило його скавуліне собаки, схоже до здавленого жіночого сьміху* (с. 55);

– закінчення *-ох* у місцевому відмінку множинних іменників: *Коли чую, в сіньох щось шорохнуло, як миш* (с. 276); *Мати нахиляється над хору і чує, як у її грудьох клетотить і грає якась страшна, нелюдська музика* (с. 209);

– флексія *-ом* у давальному відмінку іменників чоловічого роду множини та множинних іменників: – *Владзю, Владзю, – почала жінка проповідним тоном, покивуючи значучо головою. – І так говорить муж жінці, батько дїтьом!* (с. 235); *Але й хвостика ніхто не бачить, бо*

де там тепер людьом заглядати під ліжку (с. 397);

– суфікс *-ійш-* у вищому ступені порівняння прикметників: *Але коні не були скоріійші і ми якраз приїхали, коли поїзд від їхав* (с. 61); *Гринько сильнійший, але за те Олексі помагає його синок* (с. 248);

– числівники з приголосним *й* замість *д*: *Дехто числив кулі... Вісімнайцять, дев'ятнайцять, дваїцять три* (с. 380);

– редульовані й підсилювальні форми вказівних займенників: *От, кинь тото читання та збірайся до церкви, бо пан Біг буде карати* (с. 317); *Та всі тоті немилі пригоди не зломилі його морального, він не теряв відваги* (с. 346); *В їх тіні спочивають розлізлі гроби з кам'яними плитами, певно ще з тамтого століття* (с. 241);

– збереження давнього суфікса *-чи* в дієсловах з основою на *г, к*: *Д-ра Мандриля прострілили сі слова, він мав вже втечи, але тут прикувала його инша подія* (с. 30);

– частка *най* у наказовому способі дієслів: *Взяв дідько Івася, най бере й колицку* (с. 182); *Як ізчезає дим – най і зчезнуть і як тає віск від лиця огня, так най пропадуть во віки і во віки вороги воскресення народу* (с. 454).

Наявність цих діалектних рис не тільки в мовленні персонажів, а й у мові автора у творах аналізованих письменників вказує на те, що зі спеціальною стилістичною метою, властивою таким мовним одиницям, їх вжито не було. Це означає, що їх треба кваліфікувати як складову західноукраїнського варіанта літературної мови, для якого такі мовні явища були нормою.

Висновки. Отже, аналіз художньої мови західноукраїнських письменників, творчість яких припадає на період функціонування західноукраїнського варіанта літературної мови, засвідчує важливе в ньому місце діалектних елементів. Діалектизми у творах А. Чайковського, О. Маковей, Б. Лепкого, М. Яцкова функціонують насамперед як нормативний компонент тогочасної літературної мови, про що свідчить використання їх не тільки в мовленні персонажів, але й у мові автора.

Список літератури:

1. Бичко З. М. *Наддністрянський (опільський) діалект і його відношення до інших говорів південно-західного наріччя*. Львів, 1992. 46 с.
2. Гриценко П. *Ідіолект і текст. Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка* : збірник наукових праць. Київ, 2007. С. 16–43.
3. Грещук В., Грещук В. *Південно-західні діалекти в українській художній мові*. Нарис. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту імені Василя Стефаника, 2010. 309 с.
4. Лепкий Б. *Кара та інші оповідання*. Львів, 1905. 167 с.
5. Маковей О. *Прижмуреним оком*: Нариси й оповідання. Львів – Київ, 1923. 148 с.

6. Матвіяс І. *Варіанти української літературної мови*. Київ: НАН України ; Інститут української мови. Київ, 1998. 162 с.
7. Матвіяс І. Діалектна основа української літературної мови. *Мовознавство*. 2007. № 6. С. 26–36.
8. Підкуймуха Л. *Лексичний склад західноукраїнського варіанта літературної мови (на матеріалі художніх текстів львівських письменників першої пол. XX ст.)*: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2016. 336 с.
9. Струганець Л.В. *Динаміка лексичних норм української літературної мови XX ст.* Тернопіль : Астон, 2000. 352 с.
10. Ткач Л.О. *Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX– на початку XX ст.* Ч. 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку. Чернівці : Книги ХХІ ст., 2007. 704 с.
11. Тулузакова О. Г. Актуалізація лексики західноукраїнського мовно-літературного варіанта (на матеріалі творів представників Станіславського феномену). *Наукові праці*. 2009. Випуск 92. Том 105. С. 139–144.
12. *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду*: Док. і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 399 с.
13. Чайковський А. *В справах письменницької мови*. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. Львів, 2002. Т. 1. С. 360-361.
14. Чайковський А. *Віддячив ся: Оповіданє з козацької давнини для української молоді*. Вінніпег, 1929. 248 с.
15. Чайківський А. *Панич: Повість з галицького життя*. Львів; Тернопіль; Нью-Йорк : Поділля, 1926. 259 с.
16. Шевельов Ю. *Внесок Галичини у формування української літературної мови*. Київ : КМ Академія, 2003. 157 с.
17. Франко З. *Варіантність чи територіальна відмінність української літературної мови*. *Укр. істор. та діал. лексика*. 1995. Вип. 2. С. 169-173.
18. Яцків М. *Огні горять*. Львів, 1902. 176 с.

Stetsyk Kh. M. FUNCTIONAL STATUS OF DIALECTISMS IN THE WESTERN UKRAINIAN VARIANT OF STANDARD LANGUAGE (BASED ON ARTISTIC WORKS)

In the article the functional status of dialecticism in the Western Ukrainian variant of standard language based on the material of artistic works are investigated. The artistic language by A. Tchaikovskyi, O. Makovei, B. Lepkyi, M. Yatskov from the point of view of the reflection of dialectal elements in it has been analyzed. Peculiarities of the use of dialect units in the speech of the characters and in the language of the author of the works has been traced. In the artistic texts of A. Tchaikovskyi dialecticism are recorded not only in stories from the life of the contemporary Galician village, but also in historical stories about the Cossacks, used in the speech of the heroes and in the language of the author. They are a consequence of the development of the language process in Galicia at the time – the existence of the Western Ukrainian variant of standard language and the conscious orientation of the writer to the vernacular source, their use is not motivated by the depiction of local realities or the reproduction of the spoken language of the characters. Dialect units in B. Lepkyi artistic works are a natural element of the literary language of that time. The presence of most of them both in the language of the characters and the language of the author, as well as in the non-fictional language of the writer, testifies to their normativity, the absence of an attitude towards perceiving them as a stylistic device capable of performing certain artistic functions. Dialecticisms in the works of O. Makovei mainly function as a normative component of the contemporary Western Ukrainian variant of standard language. They do not act as an artistic means, because they are used in those positions that do not imply the implementation of the corresponding functions by such language units. In the language of literary prose by M. Yatskov the majority of dialectal units are also a constituent and integral part of the Western Ukrainian variant of standard language. Dialect words are used in contexts that contradict the modern established idea of the stylistic function of speech units.

Key words: *Western Ukrainian variant of standard language, dialecticism, literary language, author's language, the language of the characters.*